

ادبیات مدین ایران

در فاصله دو انقلاب

تألیف و ترجمه

دکتر یعقوب آژند

استاد دانشگاه تهران

انتشارات مولی

فهرست مطالب

یازده		پیش از هر چیز
سیزده	یعقوب آژند	مدخل: تجدد ادبی: رویکردها
سیزده		۱. درآمد
هفده		۲. تجدد در شعر
نوزده		۳. تجدد در نثر
بیست		روزنامه نگاری
بیست و یک		داستان نویسی
بیست و دو		نمایشنامه نویسی
بیست و سه		نقد و تحقیق
		*
۸۳-۱	منیب الرحمن	بخش اول: شعر مشروطه
۱		فصل اول: چهره‌های شعر مشروطه
۱		محمد تقی بهار
۱۱		ابوالقاسم لاهوتی
۱۷		میرزا ابوالقاسم عارف
۲۳		ایرج میرزا
۲۵		محمد رضا عشقی
۲۹		پروین اعتصامی
۳۵		نیما یوشیج

۱۷۰	۸. نمایشنامه نویسی: شکل جدید هنری	۴۷	فصل دوم: مفاهیم اجتماعی - سیاسی شعر
۱۷۵	۹. نتیجه	۴۸	فصل سوم: تأثیرات ادبی اروپا
۲۴۴-۱۷۷	بخش سوم: داستان نویسی	۱۷۶-۸۵	بخش دوم: ادبیات مدرن ایران: سه دیدگاه
۱۷۷	فصل اول: داستان نویسی در ایران	۸۵	منصورشکی
۱۷۷	۱. مفهوم قصه در ادبیات کهن فارسی	۸۵	۱. مدخل
۱۷۹	۲. داستان نویسی مدرن ایران: تلاش های نخستین	۸۶	۲. زمینه اجتماعی
۱۸۳	۳. نوآوران ادبیات داستانی ایران	۹۱	۳. ویژگی های عمومی
۱۹۰	فصل دوم: داستان نویسی مدرن ایران: گذری و نظری	۹۴	۴. قالب های مدرن شعر فارسی
۱۹۰	۱. برانگیختگی	۹۶	۵. انواع ادبی
۱۹۳	۲. طلیعه داستان نویسی مدرن	۱۰۲	فصل دوم: انواع ادبی در ادبیات مدرن ایران
۱۹۴	۳. دوره رضاشاه	۱۰۴	۱. الگوهای پیشین
۲۰۳	۴. دهه ۱۳۲۰ ش.	۱۰۷	۲. شعر دوره پهلوی
۲۱۰	۵. دهه ۱۳۳۰ ش.	۱۱۰	۳. نفی و انکار فرم های کهن: نیما یوشیج
۲۱۸	۶. دهه ۱۳۴۰ ش.	۱۱۳	۴. شاعران مدرن معاصر
۲۳۸	۷. دهه ۱۳۵۰ ش.	۱۲۷	۵. نثر مدرن فارسی: رمان
۲۵۳	فصل سوم: داستان نویسی کوتاه ایران از دهه ۱۳۲۰ ش. به بعد مسعود زوارزاده	۱۲۸	۶. نثر مدرن فارسی: داستان کوتاه
۲۵۳	۱. درآمد	۱۴۰	۷. نمایش در ایران
۲۵۵	۲. دهه ۱۳۲۰ ش.	۱۴۳	۸. تداوم و تحول
۲۶۱	۳. دهه ۱۳۳۰ ش.	۱۴۶	فصل سوم: زبان و بیان مدرن ادبی در دهه چهل
۲۶۳	۴. دهه ۱۳۴۰ ش.	۱۴۸	۱. از شعر قدمایی تا شعر نو
۳۱۵-۲۶۵	بخش چهارم: تناتر ایران (۱۳۵۷-۱۳۰۰ ش.)	۱۵۲	۲. نوگرایان
۲۶۵	فصل اول: دوره رضاشاه (۱۳۲۰-۱۳۰۴ ش.)	۱۵۷	۳. شعر متعهد و غیر متعهد
۲۶۵	۱. درآمد	۱۵۹	۴. شاعران غیر سیاسی
۲۷۱	۲. تهران	۱۶۱	۵. موج نو
۲۷۸	۳. تبریز	۱۶۳	۶. دگرگونی نثر
۲۷۸	۴. رشت	۱۶۵	۷. داستان نویسی دهه چهل

۳۴۹	۵. ممیزی و سانسور	۲۷۹	۵. قزوین
۳۵۱	۶. مجلات و نشریات ادواری	۲۷۹	۶. اردبیل
۴۰۷-۳۵۵	بخش ششم: فولکلور و ادبیات عامه	۲۸۰	۷. کرمانشاه
۳۵۵	فصل اول: جلوه‌های زبان عامیانه در نثر دوره مشروطه	۲۸۰	۸. اصفهان
۳۵۵	۱. درآمد	۲۸۲	۹. مشهد
۳۵۶	۲. طلیعه ترجمه	۲۸۳	۱۰. شیراز
۳۶۲	۳. طلیعه نوشتار	۲۸۴	۱۱. سایر شهرها
۳۶۵	۴. سیر سنتی قصه	۲۸۸	فصل دوم: دور محمد رضا شاه (۱۳۵۷ - ۱۳۲۰ ش.)
۳۶۷	۵. علی اکبر دهخدا: چرند و پرند	۲۸۸	۱. مشهد
۳۷۰	۶. محمد علی جمالزاده: یکی بود، یکی نبود	۲۹۰	۲. تبریز
۳۷۳	۷. نمایشنامه نویسی	۲۹۰	۳. رشت
۳۷۸	فصل دوم: ادبیات عامیانه ایران	۲۹۳	۴. اصفهان
۳۶۹	فصل سوم: تتبع در باب ادبیات عامیانه ایران	۲۹۵	۵. شیراز
۴۷۶-۴۰۹	بخش هفتم: شعر قدمایی مدرن ایران	۲۹۶	۶. همدان
۴۰۹	درآمد	۲۹۶	۷. تهران
۴۱۱	فصل اول: کهنه پردازان نوگرا	۳۰۵	۸. باز یگران و نمایشنامه نویسان برجسته
۴۱۵	نمونه‌ها	۳۰۸	۹. جشنواره‌های تئاتر
۴۴۴	فصل دوم: نوپردازان کهنه‌گرا	۳۱۱	۱۰. تئاتر در آستانه افول
۴۴۹	نمونه‌ها	۳۵۳-۳۱۷	بخش پنجم: در باب مطبوعات
۴۷۷	بخش هشتم: برگزیده‌ها	۳۱۷	فصل اول: جریان‌های فکری - فرهنگی ۱۳۲۰ - ۱۳۰۰ ش.
۴۷۷	شعر نو	۳۲۵	فصل دوم: مطبوعات ایران در دهه ۱۳۲۰ ش.
۴۷۷	درآمد	۳۳۷	فصل سوم: رسانه‌های همگانی در دهه ۱۳۴۰ ش.
۴۸۰	نمونه‌ها	۳۳۸	۱. تکوین رسانه‌های همگانی
	فهارس	۳۴۰	۲. رادیو
۶۰۱	اسامی اشخاص	۳۴۳	۳. تلویزیون
۶۱۵	اسامی جایها	۳۴۵	۴. روزنامه‌ها
۶۱۷	اسامی کتابها		

مدخل

تجدد ادبی: رویکردها

۱. درآمد

تجدد ادبی در ایران از عهد قاجار و پیش از انقلاب مشروطیت آغاز گردید و تارو زگار ما ادامه یافته است

در قرن سیزدهم / نوزدهم - در پی انقلاب صنعتی و اقتصادی در اروپا و نیز ورود ناپلئون به مصر (۱۷۹۸/۱۲۱۳)، توسعه طلبی تزار روس و نفوذ طلبی انگلیس - کشورهای مسلمان، نظیر ایران، ترکیه عثمانی، مصر، سوریه و لبنان، به عقب ماندگی اقتصادی کشورهای خود پی بردند و به اصلاحات اقتصادی پرداختند که کمابیش و به تدریج با وابستگی به اروپا همراه شد. برخی مؤلفه‌های این جنبش، از جمله آموزش به سبک جدید و ایجاد صنعت چاپ و رواج مطبوعات، سبب تحولات ادبی در این کشورها شد. در کشورهای عربی زبان، نظیر مصر و سوریه، تجدد ادبی با عنوان عصر نهضت پدید آمد. جنبش تنظیمات (اصلاحات) هم در ترکیه عثمانی، ادبیات جدید را در پی داشت. در ایران نیز نهضت تجدد ادبی شکل گرفت^۱.

در ایران زمینه تجدد ادبی، پیش از هر چیز بحران سیاسی و اجتماعی و روشنفکری بود^۲. برخورد با غرب و ورود گرایش‌های جدید در قرن سیزدهم، موجب پیکار سنت و تجدد در تمامی زمینه‌ها گردید. جنگ ایران و روس و در پی آن انعقاد دو قرارداد گلستان و ترکمان‌چای و

۱. کریستف بالانی، پیدایش رمان فارسی، ترجمه مهوش قدیمی و نسربین خطاط، تهران، ۱۳۷۷، ص ۹-۱۰.

۲. همو، مقدمه، ص ۱۱.

سپس از دست رفتن هرات، موجب شد که بعضی از سیاستمداران آن روزگار، از جمله عباس میرزا (متوفی ۱۲۴۹) و امیرکبیر (متوفی ۱۲۶۸)^۱، دریابند که ابزارهای نظم کهن پاسخگوی تحولات جهان نیست؛ ازینرو فعالیت‌های جدیدی صورت گرفت، از جمله نوسازی سپاه، اعزام محصل به اروپا، ایجاد چاپخانه، تأسیس نهادهای آموزشی جدید مانند دارالفنون و ترجمه آثار اروپایی^۲.

در همین زمان، اندیشه آزادی در ذهن شماری از کارگزاران و اندیشمندان قاجار به وجود آمد. ملکم خان در رساله کتابچه غیبی، فتحعلی آخوندزاده در رساله سه مکتوب، حبیب اصفهانی در ترجمه غرائب عوائد ملل از رفاعه بک طهطاوی، عبدالرحیم طالبوف در رساله سیاست طالبی، از حریت و قانون و ترقی و عدالت سخن گفتند و با مخالفت روبرو شدند.^۳ فکر ترقی و تجدد، با وجود روند کند آن، به تدریج در بین گروه‌های گوناگون جامعه گسترش یافت؛ این فکر در نیمه اول سده سیزدهم فقط دغدغه افرادی چون میرزا ابوطالب خان (متوفی ۱۲۲۰) صاحب مسیر طالبی و میرزا عبداللطیف شوشتی (متوفی ۱۲۲۰) نویسنده تحفة العالم و میرزا صالح شیرازی، از نخستین محصلان ایرانی در خارج از کشور بود. اما از نیمه دوم این سده حتی مردم کوچه و بازار هم با آن آشنا شدند. شاید فرهیختگان بدان جهت که بیشتر به امور فکری می پرداختند و درباریان و کارگزاران حکومت بدان سبب که با دنیای خارج تماس بیشتر داشتند، زودتر و بیشتر از طبقات دیگر جامعه با مدنیت جدید آشنایی یافتند. این مسائل بر تاجران نیز که در دادوستد مداوم با عوامل تجدد بودند، اثر گذارد. روحانیان هم، با در نظر گرفتن ارزشهای دینی و مصالح کشور اسلامی، اندیشه عدالت خواهی را ترویج کردند. مطبوعات کل جامعه را با این اندیشه‌ها آشنا کردند.^۴ فساد دستگاه حکومت نیز اذهان را متوجه لزوم اصلاح امور و برقراری عدالت و قانون می کرد. این اندیشه‌ها به انقلاب مشروطه

انجامید که هدف آن براندازی استبداد و تشکیل حکومت قانونی بود. این دوره پرحادثه برای دگرگونی ادبیات و نوآوری در آن، محیطی مناسب پدید آورد.

ادبیات دوره قاجار مشتمل بود بر ادبیات منشیانه دیوانی و درباری و ادبیات طبقه خواص و طبقه عوام.^۱ تأثیر ذوق و سلیقه گروه‌های گوناگون جامعه بر یکدیگر، دگرگونیهایی در حوزه ادبیات منشیانه ایجاد کرد. سبک هندی عهد صفوی به سبب افراط، به تدریج حتی برای نخبگان ادبی نامفهوم شد و در واکنش به آن، نهضت بازگشت ادبی پدید آمد که تا حدی شعر فارسی را از ابهام و اغراق رهانید^۲، ولی به طور کلی در حوزه معانی و انواع تصویر و خیالپردازی و نیز زبان شعر، نوآوری چندانی دیده نشد. با این همه در شعر دوره بازگشت، آثاری نوگرایانه پدید آمد. قائم مقام فراهانی و فتح الله خان شیبانی اشعاری با مضامین اجتماعی سرودند. شعر قائم مقام نشانه‌هایی از تحول معنایی و هدفمندی داشت^۳ و فتح الله خان شیبانی با استفاده از زبان پیشینیان به نقدهای اجتماعی پرداخت و اوضاع سیاسی و اجتماعی زمانه اش را تصویر کرد.^۴ در حقیقت، نوگرایی در شعر فارسی در دوره جدید با نام این دو پیوند خورده است.^۵

نثر فارسی تا دوره مشروطیت ادامه شیوه صفوی بود، اما تا حدودی جذابتر شد. در این دوره، قائم مقام فراهانی پیشگام نثر نویسی جدید فارسی (ساده نویسی) بود. نثر او در منشآت، با وجود استفاده از قواعد نثر موزون و به کار بردن تعابیر عربی و برخی از اشعار قدما، بسیار ساده بود.^۶ نثر نویسانی همچون فاضل خان گروسی^۷، میرزا علیخان امین الدوله (متوفی ۱۳۲۲)، امیر نظام گروسی (متوفی ۱۳۱۷)، فرهاد میرزا معتمد الدوله (متوفی ۱۳۰۵)، میرزا عبداللطیف طسوجی (متوفی پیش از ۱۲۹۸) مترجم نامدار هزار و یکشب، نیز با آثار ساده و روان خود طلیعه دار نثر جدید فارسی شدند و زمینه‌ای برای ایجاد نثر ساده دوره مشروطه به

۱. همو، ج ۲، ص ۶۲۳-۶۲۴.

۲. محمدرضا شفیعی کدکنی، ادوار شعر فارسی: از مشروطیت تا سقوط سلطنت، ص ۱۶۷.

۳. یحیی آرین پور، از صبا تا نیما، تهران ۱۳۵۴ ش، ص ۷۴.

۴. همو، ج ۱، ص ۱۴۰-۱۴۲.

۵. محمدرضا شفیعی کدکنی، ادوار شعر فارسی، ص ۱۷۲-۱۷۳.

۶. یحیی آرین پور، همان، ص ۶۵-۶۶. ۷. راوی بایندری، متوفی ۱۲۵۳.

۱. فریدون آدمیت، امیرکبیر و ایران، تهران، ۱۳۵۴ ش.

۲. درباره کوششهای عباس میرزا ← حسین محبوبی ادرکانی، تاریخ مؤسسات تمثلی جدید در ایران، تهران [۱۳۵۴]، ج ۱، ص ۴۹.

۳. همو، ج ۲، ص ۶۲۶-۶۳۴.

۴. عبدالحسین زرین کوب، نقاد ادبی: جستجو در اصول و روشها و مباحث نقادی با بررسی در تاریخ نقد و نقادان، تهران ۱۳۶۱ ش.